

DÉVÉNYI ANNA

A nemzetnevelés szerepe Gömbös Gyula és Hóman Bálint politikájában

A tanulmány bemutatja, milyen értelemben jelent meg Gömbös Gyula és környezete használatában a nemzetnevelés fogalma. Hogyan kívánták a propagandát, a társadalom gondolkodásmódjának átformálását politikai céljaik elérésére felhasználni, egyáltalán miért jelent meg ez a fogalom politikai eszköztárukban. A nemzetnevelés gömbösi értelmezése után kísérletet tesz arra, hogy néhány példán keresztül kimutassa, hogyan jelenik meg Hóman Bálint oktatáspolitikájában ugyanez a fogalom, elsősorban az ekkor keletkezett jogszabályok tükrében. Láthatóvá válik, hogy a Gömbös és környezete által megfogalmazott célok, elvek és értékek a Hóman kultuszministersége idején a gyakorlatban is megvalósuló oktatáspolitikai intézkedésekben egyértelműen kimutathatók. A nemzetnevelés kérdésének helyes értelmezése lehetetlen annak eredeti, a neveléstudomány művelői által meghatározott jelentésének ismerete nélkül. A tanulmány elején ezért röviden bemutatom Imre Sándor nemzetneveléssel kapcsolatos tudományos munkásságát, a végén pedig kísérletet teszek Gömbös, Hóman és Imre nemzetnevelési koncepcióinak összehasonlítására.

A nemzetnevelés fogalmának eredete a magyar neveléstudományban – Imre Sándor

A nemzetnevelés fogalmát nem Gömbös vagy Hóman használta először. A téma megalapozott vizsgálatához ezért szükséges legalább nagy vonalakban bemutatni a szó eredetét: kik, mikor, milyen értelemben használták ezt a kifejezést Magyarországon. Hogyan hatottak ezek egymásra? Hogyan hatottak az oktatáspolitikára, mennyiben valósultak meg a különböző elképzelések?

A nemzetnevelés fogalma a két világháború közötti Magyarország oktatáspolitikájában, mint láttuk, hangsúlyosan jelent meg (elsősorban a 30-as években), de már jóval korábban is forgalomban volt. Valószínűleg Hetényi János, a reformkor pedagógiai-filozófiai írója használta először 1841-ben. Műveiben, nem kis mértékben Széchenyi hatására, a nemzetnevelés céljaként a nemzet érdekében való összefogást, az egységes hazai közvélemény pedagógiai módszerekkel történő megteremtését határozta meg, a közjólét érdekében (Mészáros, 1992: 4). A nemzet egységének, az egységes nemzeti gondolkodásnak a pedagógia eszközeivel történő megteremtése a reformkorban gyakran megjelenő igény, melynek legismertebb megfogalmazója Széchenyi István volt. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, a nemzetnevelés (nemzetté nevelés) gondolatának gyökereit az ő munkásságában kell keresnünk, de fontos megemlíteni Eötvös elméleti és gyakorlati munkásságát is a témával kapcsolatban, még akkor is, ha ennek részletesebb bemutatására itt nincs módunk.

A fogalom legismertebb használója, magyarázója mégis Imre Sándor [1], a pedagógia professzora, aki tudományos igénnyel foglalkozott a kérdéssel a századforduló környékén. Éppen száz éve, 1912-ben jelent meg *Nemzetnevelés – jegyzetek a magyar művelődési politikához* c. kötete, de számos tanulmányt is publikált a témában, s ezekben a nemzetnevelés fogalmát, célját, feladatait, a kor neveléstudományi vitáiban elfoglalt helyét, illetve gyakorlati megvalósításának módját is kifejtette. Nemzetnevelés alatt értette ő „*azt a valóságot, hogy a nevelés nemzet körében folyik és arra hat, egybe kell foglalnunk azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében nemzeti tudatosság vezesse. Ezt a valóságot és ezt a követelményt foglalja magában a nemzetnevelés szava*” (Imre, 1912: 69).

A nevelés végső célját az emberiség fejlődésének elősegítésében látta, de mivel ez túl tág, az egyes ember számára nehezen megfogható és értelmezhető közösség, ezért a nevelő tevékenység hatókörét „alsóbb” szintekre utalta: a legkonkrétabban megjelenő szintre, ami az egyén, s a legtágabb, de még megragadható közösség, a nemzet szintjére [14]. Eszerint „*a nemzetnevelés közvetlen, egyéni célját így szövegezzük: a nemzeti közösség tudatossá tévése és ennek munkájában sajátos módon résztvevésre képessé tétel*” (Imre, 1912: 75).

Véleménye szerint a nemzeti közösség, érdekközösség *tudatossá* tétele által lesz működőképes a társadalom, ezt a tudatosságot pedig a nemzetneveléssel lehet elérni. Ez tulajdonképpen nem más, mint *nemzetté nevelés* – egységes nemzeti tudat kialakítása. Az *egység* igénye tehát alapvető fontosságú Imre gondolatmenetében (Imre, 1915).

A közösség és az egyén viszonyával is részletesen foglalkozik, természetesen nevelélméleti szempontból. A századfordulón (elsősorban a nevelésszociológia, illetve a szocialista nevelési elméletek megjelenése miatt) tudományos vita bontakozott ki az individuális avagy a közösségi nevelés elsődlegességének, illetve egymáshoz való viszonyának kérdéséről. Imre Sándor szerint a nevelés nem lehet csak individuális vagy csak közösségi, hanem e kettőnek egyszerre, kiegyensúlyozottan kell érvényesülnie, hiszen mindnyájan közösségben (az emberi társadalomban) élünk és a közösség szükségszerűen hat a nevelésre, a nevelés pedig a közösségre. A közösség jóléte tagjainak jólétén múlik, ezért mindenkinek a számára legmegfelelőbb helyre kell kerülnie, személyre szabottan kell kibontakoztatni legjobb képességeit, mivel így lesz a közösségének legnagyobb hasznára. Mindezek eléréséhez szükségesnek látja – többek között – a „tudatos nevelői gondolkodás” elterjedését az egész társadalomban (Imre, 1912: 41–70).

Óva int azonban attól, hogy a közösségi nevelést akár gazdasági (pl. munkaerő piaci), akár felekezeti, akár politikai célok szolgálatába állítsák! Mindenekelőtt hangsúlyozza a nevelés függetlenségének szükségszerűségét (Imre, 1920; Imre, 1912: 15–41).

De mitől lesz *nemzeti* a nevelés? Erre is választ ad Imre Sándor. Nem a hangzatos jelszavaktól, hanem attól, hogy a nemzet karakterének, sajátosságainak megfelel, a kedvező jellemvonásokat erősíti, s a kedvezőtlenek ellen hat. Mindehhez azonban szükséges a nemzet karakterének, jellemvonásainak, kívánatos fejlődési irányának a lehető legpontosabb ismerete. A neves pedagógia-professzor szerint mindez megismerhető, igaz, rendkívül alapos és széles körű, sok szempontú kutatómunkát igényel: szükséges a nemzet állapotának felmérése a gazdasági, a társadalmi, a közigazgatási, a művelődési stb. viszonyok feltárásával, amihez elsősorban a társadalomtudományok, a földrajz, a statisztika nyújthatnak segítséget. A nemzeti jellemvonások feltérképezése a néprajz, a néplélektan, a pszichológia, az eugenika, az orvostudomány (genetika) feladata. Véleménye szerint az összegyűjtött adatok, információk szintetizálása után leírhatóvá válik a nemzet karaktere, jelenlegi állapota és mindezek mentén kijelölhetők a számára legmegfelelőbb fejlődési irányok is. Ennek ismeretében pedig kitűzhetővé válnak a magyar nevelésügy konkrétabb nemzeti céljai is (Imre, 1912: 82–90). Imre konkrét javaslatokat is közöl e nagyszabású kutatómunka irányaira és szervezésére vonatkozóan.

Tanulságos és hasznos lenne részletesebben megismerkedni a nemzetneveléssel kapcsolatos további nézeteivel is (pl. a nemzetiségi kérdéssel, az oktatás szerkezetével, az oktatásirányítással kapcsolatban), de ez szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. Összegzésképpen el kell mondanunk Imre Sándor nemzetnevelési koncepciójáról, hogy az a korszakban a neveléstudomány aktuális kérdéseire reflektált, széles nemzetközi összehasonlításra alapult, a kérdést nagy alaposággal, különösen sok szempontból járta körül és meglehetősen modern pedagógiai elveket követett. Nézetei a mai szemmel talán megtévesztő „nemzeti” érdekek és célok hangsúlyozása mellett kifejezetten liberálisnak mondhatók.

Gömbös Gyula politikai céljai, lehetőségei és ideológiájának alapjai

Gömbös Gyula miniszterelnök beszédeiből, kormányprogramjából, valamint a kormánypárt iratai alapján kirajzolódó tervekből, elképzelésekből [2] kiderül, hogy kormányra kerülése után néhány közvetlen munkatársa segítségével az államszervezet teljes átalakítását tervezte. Pontos elképzeléseit nem ismerjük, de a fenti dokumentumok alapján megállapítható, hogy a tekintélyuralom valamely – a hazai körülményekhez és lehetőségekhez igazított – formájáról lehetett szó. Szándékát az Európában sorra létrejövő diktatúrák sikerességével láthatta

igazoltnak. Retorikájában ez a „korszellemhez” való igazodásként jelent meg, amit elkerülhetetlennek tartott, ha Magyarország talpon akar maradni az európai politikai életben.

Gömbös és a vele hasonló gondolkodású csoport világgépének alaptézise a fennálló világrend, az eddig követett liberális erkölcsi, politikai és gazdasági normák megrendülésének, elavultságának hirdetése volt. Szerintük a 19. században Európa-szerte uralkodóvá váló liberalizmus az első világháború és az azt követő bonyolult és válságokkal küszködő korszak követelményeinek már nem tudott megfelelni. Ezért szükséges egy új ideológia mentén felépülő új politikai, gazdasági és társadalmi rend kialakítása, az új „korszellemnek” megfelelően.

A liberalizmust okolták számos korabeli probléma kialakulásáért, így a parlamenti demokrácia mind nehezkesebbé válásáért valamint a társadalmi csoportok közötti szakadékok elmélyüléséért, ami többek között a szocializmus kialakulásához is vezetett. A szocializmus, a liberalizmussal karöltve a két világháború között uralkodó magyar politikai gondolkodásban (amit a szakirodalom keresztény-nemzeti kurzusként emleget) egyértelműen bűnbakként jelent meg. E két eszmét, illetve azok társadalmi-politikai megnyilvánulásait tették felelőssé a korszak szinte minden társadalmi, gazdasági és politikai gondjáért, köztük Trianonért is. Ez a gondolat nem Gömböstől vagy környezetétől fakadt, a korszakban meglehetősen elterjedt nézet volt. A liberalizmust elvető vagy kifejezetten támadó gondolatok az első világháború után különösen népszerűvé váltak Európa-szerte, de gyökerei még korábbra nyúlnak vissza. A kérdés rendkívül szerteágazó módon, sok szempontból közelítve, nagyon változó minőségű elméletekben és koncepciókban jelent meg a politikai demagógia szintjétől a színvonalas tudományos értekezésekig.

E szemlélet talán legismertebb (és talán legnagyobb hatású) hazai megfogalmazója a történész Szekfű Gyula [3]. Az, hogy a válságok okát egy eszmerendszerben jelölték meg (akár Gömbös, akár Szekfű, akár a történész-kultuszminiszter Hóman Bálint), szintén a korszak gondolkodásmódjából fakadt, melyre nagy hatással volt a német gyökerű történetfilozófiai gondolkodás, a historizmus, illetve bizonyos mértékig a szellemtörténeti iskola (Geistesgeschichte) is.

E történetfilozófiák megközelítése szerint a történelem mozgatórugói elsősorban nem anyagi vagy gazdasági jellegű adottságok, illetve ezek változásai (lásd materializmus), sem más külső adottságok (pl. természeti, társadalmi, jogi), hanem szellemi, lelki tényezők. A történelemben eszerint a társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások kiindulópontja, okozója az adott korban az adott népesség gondolkodásmódjának, mentalitásának, esetleg erkölcsének megváltozása (és nem fordítva). Ebből fakad, hogy egy-egy történelmi korszakot

az akkor uralkodó eszmék, az erkölcsi értékek, a gondolkodásmód határozzák meg (*Romsics, 2008: 153; Romsics, 2011: 52, 199, 293*).

A liberalizmus csődjét látszott bizonyítani az 1920-as évek legvégén kibontakozó gazdasági világválság is, ami nagy szerepet játszott abban, hogy Gömbös előtt megnyílt az út a miniszterelnöki bársonyszékhez. Gömbös Gyula (és sok híve) meggyőződése szerint nem egyszerűen gazdasági krízisről volt szó, hanem az egész társadalom lelki válságáról, melyből a kivezető utat is a lelki, erkölcsi, gondolkodásbeli megújulás jelentheti. Az új gondolkodásmód, az új eszme pedig elvezet majd a gazdaság, a társadalom és az egész magyar államszervezet újjászületéséhez is. Gömbösnek volt is elképzelése arról, milyennek kell lennie az új eszmének, az új társadalomnak és az ezekkel harmonizáló új politikai berendezkedésnek. (Ennek részletezése jelen tanulmánynak nem tárgya; a témában Vonyó József számos publikációt jelentetett meg.)

Elképzelését mindenekelőtt el kellett fogadtatnia, mintegy legitimáltatnia kellett a magyar társadalommal. Annál is inkább, mert politikai célja eléréséhez, az államstruktúra megváltoztatásához, semmilyen más eszköz nem állt rendelkezésére. Nem gondolhatott a hatalmi viszonyok erőszakos megváltoztatására, ugyanis sem a hadsereg, sem a karhatalom felett nem rendelkezett korlátlanul. A reformok parlamentáris úton történő megvalósítására szintén nem volt lehetősége. 1932-ben, miniszterelnöki kinevezésekor ugyan kormánypárti többségű parlamentet „örökölt”, csak hogy abban a képviselők zöme nem az új kormányfőre hallgatott, hanem a korábbi miniszterelnök-pártvezér Bethlen Istvánra, aki ily módon lemondása után is irányítani tudta a kormánypárti frakciót. Gömbösnek nem lehettek kételyei afelől, hogy Bethlen nem fog nagyra törő reformtervei mellé állni. Az államszervezet átalakításának szegletköve ezért a Gömbös által gyökeresen átszervezett (szervezett tömegpárttá duzzasztott) kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) lett volna [4], melynek feladata a gömbösi új ideológiát terjeszteni és híveit egységbe szervezni. Az új államrendet tehát az ideológiai egység alapozta volna meg. Az eszme, az ideológia pedig maga a nemzeti egység eszméje, amelynek segítségével felépülhet az „öncélú nemzeti állam”, megvalósul a „nemzeti öncélúság” [5]. E szóösszetétel gyakran előfordul a Gömbös-csoport retorikájában, ugyanakkor jelentését nem definiálták pontosan. Lényege a nemzet mindenhatósága, a nemzet érdekeinek mindenek – az egyéni és csoportérdekek – fölé helyezése volt. „*Mindenki arra törekedjék tehát, hogy az elsők között szolgálja a magyar jövődöt, mert mindennél és mindenkinél előbbrevaló a Nemzet. Ez az, amit a nemzet öncélúsága alatt értünk*” (Vonyó, 1998: 105 [6]).

A nemzetnevelés céljai és szerepe Gömbös Gyula politikájában

Az államrend gyökeres átalakítását Gömbösnek a társadalom – és benne a szavazópolgárok – gondolkodásának gyökeres megváltoztatásával kellett kezdenie, annak érdekében, hogy megnyerje őket reformterveinek. Munkatársai ehhez jól átgondolt programot és igen változatos eszköztárat vonultattak fel. A nagy munka, a társadalomszervezés – vagy az ő szavaikkal élve: a „nemzetirányítás”, melynek legfontosabb eszköze a „nemzetnevelés” – ideológiai megalapozásában, megtervezésében és részleges lebonyolításában többek között Gömbös két munkatársa, Marton Béla és Béldi Béla járt élen [7].

Az új alapokra, újfajta államberendezkedésre és ideológiára Béldi Béla alább bemutatásra kerülő érvrendszere szerint is a „korszellem” változása (értsd: a liberalizmus hanyatlása) miatt volt szükség (Béldi, 1935). Az egyes nemzetek ugyanis mindig az uralkodó „korszellemnek” megfelelő életformát alakítanak ki maguknak, s annak változásait rendre követik. Ezek a változások azonban rendszerint nagy nehézségek, sőt áldozatok árán valósulhatnak csak meg, jelentős társadalmi sokkhatást váltva ki, nemegyszer forradalmat idézve elő. Béldi szerint az ilyen (amúgy szükségszerű és kikerülhetetlen) változások csak akkor lehetnek fájdalommentesek (forradalom és polgárháború, illetve társadalmi felfordulás nélküliek), ha arra előzőleg a társadalmat alaposan felkészítették, majd erős, központi kormányzat segítségével minél gyorsabban le tudják vezényelni. Nagyjából ez annak a folyamatnak a lényege, amit Béldi Béla „nemzetirányításnak” nevez [8]. Mindezt 1935-ben a *Függetlenség*-ben megjelent, *Nemzetirányítás* című cikksorozatában írta meg részletesen. A történelem során a magyar nemzet életében korábban már véghezvitt tervszerű „nemzetirányításra”, az új korszellem bevezetésére Béldi Béla Szent Istvánt hozza föl példának, aki „*az ázsiai pogány közszellemnek az újonnan kialakult keresztény korszellemmel való felváltásáról, vagyis a nemzetnek új életformára való áttéréséről gondoskodott*” (Béldi, 1935: 6–7).

Az említett cikk szerint a nemzetirányítás egyik legfontosabb eszköze – mint említettük – a nemzetnevelés. „*A nevelés az egész nemzetet tervszerűen átfogva, a korszellemet, illetve a korszellemből kialakított ideológiát igyekszik belevinni a nemzet gondolkodásába, lelkeségébe, szokásaiba, egyszerűen igyekszik ezt az ideológiát mindennapivá, megszokottá, nélkülözhetetlenné tenni*” (Béldi, 1935: 11). Az új korszellemhez igazodó új magyar állam, (új államberendezkedés) létrehozása csakis a nemzeti erők teljes összefogásával valósulhat meg, melynek egységét egy erős, központi akarat (ez az akarat pedig maga Gömbös Gyula) garantálhatja, aminek (akinek) vakon és teljes bizalommal engedelmeskedik a társadalom

egésze [9]. A változásokra való felkészítés első lépése tehát a nemzeti egység megteremtése és a legfelsőbb irányító akarat elfogadtatása, kizárólagosságának biztosítása. Gömbösék elképzelései szerint azonban ennek az egységnek nem szabad erőszakon alapulnia, hanem belső meggyőződésből kell fakadnia. A miniszterelnök szavaival élve: nem akart olyan diktatúrát, mely „szuronyok hegyén táncol”, csakis olyat, mely a „lelkek harmóniájára” épül, „amely a lelkek fölött uralkodik” (idézi: Vonyó, 2003: 52).

Világos, hogy az ilyen jellegű kollektív nevelőmunka sikeres végrehajtása elképzelhetetlen a kultúrpolitika szolgálatba állítása nélkül. Gömbös is jól tudta ezt, ezért lelhető fel lépten-nyomon kultúrpolitikájában az ideológiai propaganda, a határozott politikai nevelés az alapfokú oktatástól kezdve az egyetemi képzésen át egészen az iskolán kívüli népművelésig. Sőt ez a szándék tetten érhető a sportéletben, a sajtópolitikában, a művészetben, a közművelődésben, a szórakozásban is.

Béldi szerint a magyar nevelést minden szinten át kell formálni. A korábbi, liberális szellemű, individuális, az egyén érvényesülését elősegítő, és az ismeretek, a tényanyag átadására koncentráló oktatás helyett új szemléletre van szükség. „A nevelésnek túl kell lépnie az egyéni nevelés korlátait és legfőbb feladatának azt kell tekintenie, hogy az egyént a nemzeti közösség szolidáris tagjává nevelve, annak munkájába beilleszse” (Béldi, 1935: 13). Azaz az ismeretátadás mellett nagyobb szerepet kell szánni a nevelőmunkának, a világnézeti, közösségi és ideológiai nevelésnek. „A nevelés akkor éri el tehát igazi célját, ha az alkalmassá és fogékonnyá tett lélekbe beleviszi és belerögzíti a nemzeti öntudatot, ami alatt nem a nacionalista népünnepélyek öndicsőítő mámorát kell érteni, hanem a nemzeti közösség iránti felelősség és kötelességek felismerését és öntudatos vállalását” (uo.). Tehát a nemzeti érdekeknek egyéni érdekeiket alárendelni tudó, fegyelmezett, a nemzetért készséggel áldozatokat hozó új generációt akartak felnevelni. „Szorgos téglahordókat” [10], akik a Vezér (Gömbös) tervei és útmutatása szerint építik a nemzet jövőjét. Az új rendet csak „igaz emberek” alkothatják, „akik a nemzeti szolidaritás fölött semmilyen résszolidaritást nem ismernek el, ha az gyöngíti a nemzet belső erejét” (Marton, 1940). Az egyénnek is ehhez kell igazodnia, saját, családja, munkahelye, lakóhelye, egyáltalán bármilyen csoport vagy személy érdekét a nemzet érdekei alá kell rendelnie.

Összefoglalva a gömbösi nemzetnevelés követendő értékei, a közoktatás számára (is) megfogalmazott céljai a következők:

- A **nevelés** elsődlegessége az oktatással szemben.
- **Nemzeti öntudat** kialakítása.

- **Kötelelességteljesítés** a társadalommal, a nemzettel, az állammal szemben.
- **Engedelmesség** az állam vezetői felé.
- **Felelősségvállalás** a nemzet sorsának jobbra fordításában.
- A **nemzeti egység** megteremtése.

A nemzetnevelés Hóman Bálint oktatáspolitikájában

A Nemzeti Munkatervben, a Gömbös-kabinet kormányprogramjában is találunk már utalást a nemzetnevelésre, a kultúrpolitikát tárgyaló pontok között. „*A nemzetnevelés ügyét elsőrendű feladatunknak tekintjük. Kötelességünknek tekintjük az uralkodó lelki válság leküzdését, a nemzet lelki újjászületésének előmozdítását és az egységes magyar világnézet kialakítását.*” (Nemzeti Munkaterv, 85. pont. Vonyó, 1998:50).

A Nemzeti Munkaterv kidolgozásában Gömbösnek nagy segítségére volt kultuszminisztere és személyes barátja, Hóman Bálint [11]. A nemzetnevelés eszméinek megvalósítására a közoktatásban ő vállalkozott. A minisztersége alatt született jogszabályok, a középiskolai törvény, az új tantervek, az tanügy-igazgatási reform stb. számos elemében fedezhetők fel a fent vázolt nevelési célok burkolt vagy nyílt formában. Megjelenik bennük pl. az *egység* illetve az *egységesség* gondolata, a *nevelés* elsődlegessége az oktatással szemben, a *nemzeti-nacionalista* értékek, a társadalom hasznos tagjává válás, a *közösségért való önzetlen szolgálat*, az *engedelmesség* és a központi akarat érvényesítésének elve, a felülről irányítható és ellenőrizhető oktatási rendszer megteremtésének gondolata. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül igyekszem egy-egy példát bemutatni mindezek alátámasztására.

Az egységet volt hivatva szolgálni a Hóman nevéhez köthető új középiskolai törvény, mely megalkotta az oly régóta áhított *egységes* középiskolát (1934. évi XI. tc. A középiskoláról) [12]. A törvény értelmében a reáliskola és a reálgimnázium eltűnt a képzési palettáról, az egyetlen középiskola-típus a gimnázium maradt. A strukturális egységesítés mellett a tartalmi megújulás is fontos volt. Ebben a fent bemutatott célok elérése jelölte ki az irányt, vagyis egyrészt az iskola *szellemiségének egységesítése*, másrészt a korábbi törvényhez képest az oktatás-ismeretátadás funkció helyett a *nevelésre* kívánták helyezni a hangsúlyt, harmadrészt az eddigi keresztény-nemzeti értékek mentén maradván a hangsúly a keresztényről a *nemzeti* felé tolódott.

Az egységesség fontosságát Hóman a törvény miniszteri indoklásában is kiemelte: „.....miként a tudomány és a nemzetpolitikában, az oktatásügy terén is a szintézis, az összefogás, az egységesítés irányába kell haladnunk” (Hóman, 1935: 83). Ugyanitt hangsúlyozta a nevelés elsődlegességét, vagyis az erkölcsi-jellegbeli nevelés, valamint a nemzeti nevelés fontosságát: „a középiskolai műveltség legjellemzőbb vonása nemzeti jellege, ennek a műveltségnek az európai műveltség színvonalán álló, de a leghatározottabban nemzeti irányú műveltségnek kell lennie” (Hóman, 1935: 83). „A nemzeti tárgyaknak a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsőbbséges szerepnek, amit a középiskolában a tanítás mellett a nevelésnek kívánok juttatni” (Hóman, 1935: 84).

A meglehetősen sokára, 1938-ban megjelent új középiskolai tantervek, az ehhez kapcsolódó általános és az 1939-ben kiadott részletes utasítások szintén a „lélekformáló munkát”, a jellemnevelést hangsúlyozták. Az általános utasítás kiemelte a vallásos nevelés, a nemzetnevelés(!), ezen belül a hazafia-, az állampolgári és a társadalmi nevelés, az esztétikai nevelés, az értelmi nevelés, a testi nevelés és egészségvédelem, valamint a speciális fiú- és leánynevelés sajátosságait, feladatait. Ezek tekinthetők a középiskolai nevelés „kiemelt fejlesztési területeinek”. A nemzetnevelés kapcsán a tantervi utasítás kiemeli, hogy „az iskola a társadalom számára nevel. Ezért [...] az ifjúságot olyan irányba kell vezetnie, hogy önérdékét a közösség hasznos céljainak alá tudja majd rendelni” (Utasítások, 1939: 14). A nemzeti öncélúság eszméje kapcsán megfogalmazott értékek közül a nemzeti (közösségi) érdekek előtérbe helyezése mellett az engedelmisség és a kötelességteljesítés is megjelenik, de a felülről kitűzött célok (okoskodás nélküli) feltétlen elfogadása is emlékeztet a Gömbös által hangoztatott elvárásokra: „a legszebb erény, amelyet a középiskola a tanulóiban oktató és nevelő eljárásával kifejleszthet, a meg nem alkuvo **kötelességteljesítés**. [...] Nekünk, magyaroknak különös érdeünk, hogy az állam iránt való **kötelességünket** okoskodás nélkül és hiánytalanul teljesítsük. [...] A másik szükséges állampolgári erény a **tekintélytisztelet** és az **engedelmisség**” (Utasítások, 1939: 58).

Az utasítások tantárgyanként is bemutatják, hogyan ragadhatók meg leginkább az egyes nevelési feladatok (Utasítások, 1939: 20–107). Az egységes világnézeti és nemzeti nevelés, mint láttuk, a kormányhoz lojális, engedelmes állampolgárok „kitermelését” is szolgálta. A történelemnek például bizonyítania kellett, hogy „a legtöbb történelmi szerencsétlenség abból keletkezett, hogy a polgárok az állammal szemben a megkívánt alkalmakkor nem teljesítették **kötelességüket**” (Utasítások, 1939: 62). De a közös játék, a sport is alkalmas lehetett arra, hogy a diákok felismerjék, „az egyén a közös munkában csak úgy vehet részt eredményesen,

ha akaratát és erőit alárendeli a köz érdekeinek” (Utasítások, 1939: 64–65). Az alárendelt és a vezetői szerep „begyakorlása” egyaránt fontos volt, hiszen középiskoláról lévén szó, az ország leendő vezetőit képezték itt. Láthatjuk, hogy az iskolai élet szinte minden területén találtak olyan lehetőségeket, melyek az állampolgári nevelést szolgálhatták.

Szintén jól szemlélteti Hóman és Gömbös felfogásának, elveinek egybecsengését a kultuszminiszter (a felsőoktatás reformja kapcsán) elhangzott beszéde, melyben maga is a nemzetnevelés „irányadó szempontjaira” hivatkozik. Utal arra, hogy ennek célja a nemzeti egység (szintézis) elérése, illetve az uralkodó erkölcsi válság leküzdése: *„korunk világnézeti és erkölcsi válsága a nyomában járó társadalmi válsággal együtt nem kis részben éppen a nemzetnevelés irányadó szempontjainak teljes elhanyagolására, az iskola nevelő feladatának megtagadására vezethető vissza. Ebből a válságból csak egy út vezet a kibontakozás felé: a nemzeti élet szintézisének céltudatos előkészítésére irányuló nevelőmunka. Ezért kívánok a magyar közoktatás egész területén, valamennyi iskolatípusban [...] fokozott mértékben érvényt szerezni a tudósoktól tán lenézett, szakpedagógusoktól elhanyagolt **nevelő-szempontnak**”* (Idézi Pukánszky–Németh, 1996).

A nemzetnevelési elvek megvalósulásának garanciái

Az iskolarendszer messzemenő állami ellenőrzésére és irányítására Hóman Bálint egy másik törvénye, az 1935. évi VI. tc. a tanügyigazgatás reformjáról biztosított igazán jó lehetőséget. A törvényjavaslat előterjesztésekor, annak szükségességéről a következő indoklás hangzott el a képviselőházban: *„az iskolafelügyelet funkciói ma nem kevesebb, mint 11 különféle iskolafelügyeleti szerv között oszlanak meg [...]; magától értetődik tehát, hogy az iskolafelügyeleti szervek ilyen sokfélesége mellett szó sem lehet egységesen és elvszerűen irányított nemzetnevelésről”* (Szinyei Merse, 1935: 64).

A tanfelügyeleti rendszer központosítása és jelentős megszigorítása lehetőséget adott az iskolák, sőt személyesen a tanárok szoros ellenőrzésére és irányítására is [13]. Az oktatókat részletes óravázlatok készítésére kötelezték, amit rendszeresen ellenőriztek, sőt az iskolalátogatások alkalmával, az óralátogatások és a tanulók füzetek ellenőrzése segítségével azt is, hogy mennyiben tartják magukat az óravázlatokhoz. Az oktatók megítélésében a pedagógiai-szakmai szempontok kerültek előtérbe a szaktárgyi tudás helyett.

Az új rendelkezések értelmében a kormányzat a tanárok iskolán kívüli életét is irányítani, illetve ellenőrizni tudta. A tanároknak – és elsősorban az igazgatóknak – kötelessége volt részt venni a helyi közművelődésben. A tanügyigazgatás szervei részletes kimutatásokat

készítettek a tanárokról, feljegyezték, mely egyesületek tagjai, milyen szerepet töltenek be a helyi társadalomban, az egyházakban, sőt családtagjaik tevékenységét is figyelemmel kísérték. A tanárok nem lakhattak az iskola székhelyén kívül. A tanfelügyelők joga volt a tanároknak biztosított szolgálati lakások rendben tartásának ellenőrzése is, ezáltal lehetőségük nyílt az oktatók magánéletének széleskörű vizsgálatára, vagy éppen házi könyvtáraknak ellenőrzésére is (Nagy, 1992: 69).

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Hóman Bálint kultuszminiszteri tevékenységéhez köthető jogszabályok, tantervek, utasítások, az ezekben, illetve ezek kapcsán megfogalmazott nevelési elvek messzemenően tükrözik azokat a célkitűzéseket, melyek Gömbös Gyula nemzetnevelési koncepciója alapján is kirajzolódtak (s amelyek megfogalmazásában valószínűleg maga Hóman is részt vett). Tetten érhető bennük a **nevelés** elsődlegessége az oktatással szemben, a **nemzeti öntudat** kialakításának hangsúlyozása, a **kötelesteljesítésre és felelősségvállalásra nevelés** a társadalommal, a nemzettel, illetve az állammal és az engedelmességre nevelés az állam vezetőivel szemben. A nemzetnevelés legfontosabb céljának, mindezek által, a **nemzeti egység** megteremtését jelölték meg.

A tudomány és a politika fogalomhasználatának összehasonlítása

Ha mindezek alapján megkíséreljük összehasonlítani a neveléstudós Imre Sándor és a politikus Gömbös, illetve Hóman felfogását a nemzetnevelésről, láthatjuk, hogy bár több kulcselem (vagy inkább csak kulcsszó) megegyezik bennük, a lényeg tekintve nehezen összevethetők. Míg Imre egy átgondolt, tudományosan megalapozott, érvekkel és kutatásokkal alátámasztott nevelésméleti koncepciót fogalmazott meg, Gömbös – és részben Hóman – érvrendszerében a nemzetnevelés gyakorlatilag a politikai propaganda eszközévé degradálódott. Gömbös Gyula és környezete az Imre Sándor által népszerűvé tett fogalmat tehát sokkal szűkebb értelmezésben használja, a nevelésnek lényegében egy részletére, egy funkciójára fókuszál, a politikai, ideológiai nevelésre. Ennek veszélyeire Imre Sándor már a század elején felhívta a figyelmet. (A politika és a nevelés, a politika és a közoktatás viszonyát, a kettő egymásrautaltságát és a kiegyensúlyozott együttműködés lehetséges módját Imre egyébként részletesen is kifejti *Nemzetnevelés* című kötetében.)

Bár vannak közös kulcsszavak, az Imre által megfogalmazott célok, elvárások, vagy éppen módszerek rendkívül torz, félreértelmezett formában köszönnek vissza Gömbösnél és lényegében Hómannál is. Példa lehet erre az *egység* fogalmának használata. Míg Imre az egész nemzetre kiterjedő, tudatos nevelői szemlélet egységességéről beszél, valamint az

egységes művelődési tartalmak szükségességéről a közoktatás alsó fokán, addig Gömbös a nemzet (politikai) ideológiai egységét hangsúlyozza, Hóman pedig az iskola egységes szellemiségét és egységes irányítását emeli ki. Imre nem tartja feladatának, hogy ezen egységes szemlélet (és művelődés) tartalmát, lényegét egymaga meghatározza, Gömbös viszont pontosan ezt teszi, s Hóman sem hagy kétséget afelől, milyen tartalmú, értékrendű szemléletre van szükség az oktatásban.

A tudatosság kérdése szintén nagyon eltérő értelmezést kap. Imre a nevelés tudatosságáról, illetve a nemzet tagjait összekötő érdekközösség, a közös célok tudatosításáról beszél úgy, hogy a közös célok megfogalmazását széles körű, alapos, tudományos kutatásoktól várja. Gömbös ezzel szemben a nemzeti öntudat kialakítását várja a neveléstől, anélkül, hogy pontosan meghatározná a nemzeti öntudat mibenlétét. Imre az individuális és a társadalmi nevelés egyensúlyát tartja helyesnek, Gömbös egyértelműen előtérbe helyezi a közösségi nevelést és a közösség érdekeit. Hóman munkásságában megjelenik ugyan az individuális nevelés fontosságának elismerése, de a „szolidáris”, társadalmi nevelés elsőbbsége itt is megfigyelhető. Míg Imre az emberiség, a nemzet és az egyén fejlődését egyaránt fontosnak tartja, Gömbös csak a nemzet felemelkedésével foglalkozik. Hóman a nemzeti fejlődés mellett hangsúlyozza, hogy az egyéni igényekre, az egyén fejlesztésére is tekintettel kell lenni, ennek azonban a nemzet érdekei szabnak határt. Imre határozottan kiáll a nevelés függetlensége mellett, Gömbös és Hóman egyértelműen a politika alá rendeli azt. Mindhárman hangsúlyozzák a nevelés elsődlegességét az oktatással szemben. Imre ez alatt az önálló gondolkodásra nevelést érti, Gömbös és Hóman elsősorban a jellemnevelést (fegyelmezett, engedelmes, kötelességtudó állampolgárok), és csak másodsorban az önálló gondolkodást. Gömbös és Hóman nemzetnevelési elvei és céljai tehát a látszólag létező közös pontok ellenére nemcsak hogy merőben idegenek Imre Sándorétól, de sok tekintetben szöges ellentétben is állnak azzal.

A fogalom „elhasználódását,” a lényeg elsikkadását a jelszavak mögött Imre Sándor így kommentálta 1942-ben: „*a »nemzetnevelés«-ről tömérdeket beszélnek, de akinek ez igazán benső ügye, az meglehetősen aggodalommal figyeli az e szóval jelölt sokféleséget; az összevissza szóhasználat zavarossá teszi az eredetileg egészen világos gondolatot*” (Imre, 1942: 19–20).

JEGYZETEK

[1] „...az egyes ember és az emberiség között lévő legtágabb, de még határozott alakúlat a nemzet.” [Imre: 1912. 60]

- [2] A pártiratok egy részét közölte: Vonyó József (1998): *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Országos Központjának dokumentumai (1932-1939)*. Budapest-Pécs
- [3] Szekfű Gyula *Három nemzedék* című, először 1920-ban publikált munkájában a korszakban mindenkit foglalkoztató kérdésre kereste a választ: a Monarchia szétesésének és az ország megconszokításának igazi okát kereste – és találta meg, a liberalizmusban. Az ebben a műben megfogalmazott gondolatok némelyike alapvetően meghatározta a két háború közötti magyar történelmi gondolkodást és sok tekintetben ideológiai alapot szolgáltatott az úgynevezett keresztény-nemzeti politikának is. Romsics Ignác így jellemzi a Három nemzedék, illetve Szekfű hatását: „*egész vonalvezetése pedig konzervatív és keresztény-nemzeti politikai-ideológiai álláspontjának a történettudomány eszközeivel történő legitimálási szándékáról tanúskodott. [...] Célja nem az elmúlt évszázad magyar történelmének tárgyilagosságra és kiegyensúlyozottságra törekvő bemutatása, hanem a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva. Mint ilyen rendkívül sikeresnek bizonyult. Az 1920-as első és az 1922-es második kiadás után 1934-ben – egy újabb kortörténelmi fejezettel kiegészítve – harmadszor is, majd 1935-ben negyedszer, 1938-ban ötödször, 1940-ben hatodszor és 1942-ben hetedszer is, megjelent. Ilyeténképpen a két világháború közötti és a II. világháború alatti Horthy-rendszer konzervatív és keresztény-nemzeti kurzusideológiájának és történetpolitikai gondolkodásának egyik legfontosabb alapmunkájává vált.*” [Romsics, 2008: 211–212]
- [4] Gömbös a Bethlen által létrehozott Egységes Pártot parlamenti klubpártból szervezett tömegpárttá alakította át, s ideológiáját jól tükröző, új nevet is adott neki: Nemzeti Egység Pártja, röviden NEP. A párt korábbi (Bethlenből és híveiből álló) vezetését háttérbe szorította és helyükbe saját embereit ültette, ezzel sikerült elérnie, hogy a kormánypárt (de nem annak parlamenti képviselői) engedelmes híve legyen.
- [5] Gömbösék a Nemzeti Munkaterv 1. pontjában tűzték ki célul az „öncélú nemzeti állam” felépítését: „*Politikánk célja a magyar nemzet megerősítése, felvirágoztatása, a nemzet minden tagja részére az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét biztosítása. Mivel ez a cél csakis szilárd alapokon nyugvó, határozott célkitűzésekkel dolgozó s erőteljes alkotmányos központi akarat irányított független nemzeti állam keretén belül valósítható meg, politikánk közvetlen feladatául az öncélú nemzeti állam kiépítését tekintjük.*”
- [6] A Nemzeti Egység Pártja Országos Központi Pártirodája 1933-ban a helyi pártszervezetek zászlóbontó ünnepségeire beszédmintát küldött szét (*Beszédmintá a NEP községi szervei alakuló, zászlóbontó gyűléseihez*), melyet az elnöknek kötelező volt az ünnepségen felolvasni – mint saját beszédet. Az idézet az előre megírt beszédből származik.
- [7] Béli és Marton Gömbös legszűkebb környezetéhez tartoztak, s állíthatjuk, hogy nézeteik tökéletesen harmonizáltak Gömbösével, aki fontos és bizalmas pozíciókba helyezte mindkettőjüket. Béli Béla 1934-től a kormánypárt propaganda-osztályának vezetője, Marton Béla 1932 októberétől a párt ügyvezető főtárgya, a pártszervezés irányítója volt. Nemcsak a pártszervezésben, de a nemzeti egység ideológiájának kialakításában is fontos szerepet játszottak.
- [8] „*A 'nemzetirányítás' jelenti a nemzet lelki készségének egységes és tervszerű alakítását, a mindenkori korszakkal konformis, legmegfelelőbb életforma ellenállás nélküli felvételére. Másszóval tehát a nemzetirányítás a központi hatalom által végzett azt a tervszerű munkát jelenti, amelynek célja az, hogy a nemzet mindig a legkisebb áldozattal, a leggyengébb átmeneti zavarok árán, tehát fejlődésében vissza nem esve, térhessen át új életformára.*” [Béli, 1935: 5]
- [9] „*Mi olyan politikai rendszer után vágyódunk, amelynél a közéletben tárgyilagosan ellenőrzött egy törvényes akarat érvényesül...*” [Gömbös beszéde a NEP berettyóújfalui zászlóbontó ünnepségén. *Függetlenség* 1933. szept. 12.]
- [10] Gömbös retorikájában gyakran felbukkanó szófordulat ez, a szorgos, sőt „dacos” téglahordó. A dolgos, tisztességes, hazájáért küzdő embertípust jelöli, szemben az önző, dicsőségre áhítozó, a közösség munkájából magát kivonó, külön utakat kereső – szerinte – ártalmas és széthúzást szító embertípussal. A „dacos téglahordó” figurája hamar az ellenzéki sajtó gúnyolódásának és karikatúráinak fő tárgya lett.
- [11] Hóman Bálint Gömbös kormányaiban és azután több kormányban töltötte be a kultuszminiszteri posztot, 1932-1938 majd pár hónapos szünet után 1939-1942 között. Tevékenysége, személye, gondolkodásmódja alapvetően meghatározta az 1930-as évek magyar kultúrpolitikáját.
- [12] 1934. évi XI. tc. A középiskoláról. A sokféle középiskola típus megszüntetése, új, átláthatóbb, egyszerűbb struktúra létrehozása már a századforduló óta foglalkoztatta az oktatáspolitikusokat, sőt a társadalom jelentős részét.
- [13] A témáról kimerítően ír Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása*. Educatio, Budapest
- [14] 1918-ig a budapesti polgári iskolai tanárképző intézetben tanít pedagógiát és filozófiát, 1919 augusztusáig a főiskolai rangra emelkedett intézet igazgatója. 1912-ben a pesti egyetemen nyeri el a magántanári képesítést. 1918 novemberétől 1919 márciusáig helyettes államtitkár a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban, augusztusban rövid ideig (kilenc napig) a kultuszminiszteri tisztséget is betölti, 1924. december 31-ig

adminisztratív államtitkár. Ekkor elbocsájtják (*Klebensberg Kunó* kultuszminiszter már 1922-ben szabadságoltatja), de 1924-őszén meghívást kap Szegedre, az oda menekített kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem pedagógia tanszékére. Kilenc esztendő telt itt, 1925-1934-ig. Az egyetem egyik legnagyobb hatású professzora, akit tanítványok sokasága tekint mentorának. *Imre Sándor* 1934-ben Budapestre költözött, s ott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdaságtudományi karán töltötte be a pedagógiai intézet vezetésének posztját. Itt érte a halál 1945. március 11-én.

IRODALOM

- Béldi Béla (1935): *Nemzetirányítás*. Budapest (Eredeti megjelenés: *Nemzeti Figyelő* 1935. augusztus 11., 18., 25., szeptember 1.)
- Hóman Bálint (1935): Miniszteri bevezető a 1934. évi XI. tc.-hez. In: *Corpus Juris Hungarici*. 1934. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest
- Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés – jegyzetek a magyar művelődési politikához*. Budapest
- Imre Sándor (1915): *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység*. Budapest
- Imre Sándor (1920): *A nevelés sorsa és a szocializmus*. Budapest
- Imre Sándor (1942): *A nevelés válsága a két háborúban*. Budapest
- Marton Béla (1935): Marton Béla képviselőházi beszéde 1935. jún. 11-én. In: *Képviselőházi Napló* 1935. II. köt. 441–445.
- Marton Béla (1940): *Két világ között*. Budapest. *Az Új Magyarország* VII. évf. 227. szám.
- Mészáros István (1992): Széchenyi ürügyén a nemzetnevelés négy változatáról. *Neveléstörténeti füzetek* 11: 3–13.
- Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás második államosítása*. Educatio, Budapest
- Pukánszky Béla–Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Romsics Ignác (2008): *Szekfü Gyula Három nemzedékéről*. In: Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris, Budapest, 195–213.
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest
- Szinyei Merse Jenő (1935): Szinyei Merse Jenő ismertetése a vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatáról a képviselőház előtt 1935. május 7-én. In: *Képviselőházi Napló* I. 1935. (7. ülés)
- Utasítások (1939): *Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Vonyó József (1998): *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Országos Központjának dokumentumai (1932-1939)*. Budapest–Pécs
- Vonyó József (2003): *Gömbös Gyula – Egy politikuspálya néhány vitatott kérdése*. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei* 2. Budapest, 31–82.